

Református tantervek a korondi zsinat tanterv-reformja előtt.

Lássuk milyen volt az erdélyi református kollégiumok tanterve abban az időben, mikor Brassai megkezdette reformját. A nagyenyedi Bethlen-főtanoda tanárai 1819-ben tantervet készítettek s *Norma discendi*¹ c. kinyomatatták. E tanterv szerint fő tárgy és cél: a latin, mellette a görögből annyi, hogy a régi írókat megérthessék. A birodalommal való kapcsolatnál fogva „elkerülhetetlen” a német. 9 osztály van: *elementaria*, *conjunctica*, *grammatica*, *syntactica*, német, *rhetorica*, *poetica*, *oratoria* (*rhetorica superior*) és *suprema humanitatis*. E 9 osztály elvégzése után két út nyílik: egyik tudományos, másik a gyakorlati életre vezető. A tudományos pályára készülők előtt két út áll: egyházi és világi. Ezek 2 évig az ú. n. *philosophica classis*okban együtt maradnak s „hallgatják azon tudományokat, amelyek minden embernek egyformán szükségesek. Következik két évi *politikai kurzus* azon tudományokkal, melyek „csak a politikai pályákra szükségesek”. Végül a *teológiai 2 évi kurzus*, melyet csak a papságra készülők hallgatnak. A gyakorlati életbe kilépők részére van egy 2 évi *encyclopaedica classis*, melyre nem köteleztetnek sem a tudományos, sem a papi pályára lépők. Ez a tanfolyam pár évi fennállás után megszűnt, mert a szamarak asilumává lett, akiket a többiek ciklopszoknak csúfoltak. Szathmáry e terven a haladásnak és a visszaesésnek is látja nyomait. Haladás a bölcsészeti, jogi és teológiai osztályok különválasztása, amely egészen koráig (1868) fennmaradott. És az, hogy a teológia végeztével egy tanítói vizsgálatot ír elő. De visszaesésnek minősíti, hogy a latin itt tudományos és társadalmi végcélá lesz; valamint azt, hogy a reális ismeretek tekintetében van ugyan a vásárhelyi komisszió munkájához képest némi haladás, de a számtanban csak az arányokig, a mértanban csak a planimetriáig haladnak.

Ez a kor „a szélcsend korszaka”, de olyan, „mely után a tengerész vihart vár”. Ez a vihar nemsokára kitört. Az 1829. évi zsinat ezzel a két kérdéssel foglalkozott: gátat kell vetni a latin literatura hanyatlásának és: a teológia latinul, vagy magyarul taníttassék? 1830-ban bizottságot küldenek ki terv készítésére, melynek jegyzője a terv készítője, Szász Károly. A tervezet felsorolja a latinnak, mint a tanítás nyelvének hátrányait s az anyanyelv előnyeit. A kollégiumi rektorok jelentették, hogy

¹ Szathmáry Károly: A Bethlen-főtanoda története, 223—229.

a teológia már is mindenütt, valamint a többi tudományoknak is egy része magyar nyelven tanítatik s javasolják, hogy ez nemcsak meghagyassék továbbra is, hanem „eljőjön az az idő, melyben nálunk is, mint más e részben boldogabb nemzeteknél minden tudomány honnyi nyelven adassék elő”. Hogy a deák literatura nem virágzik, annak egyik oka, hogy a klassziszokban nem jó mód- és rendszerrel tanítják s a másik az, hogy a tógás klassziszokban nem célszerűen s nem elég bőven gyakorolják. E hibák jóvátételére az alsó osztályokat két csoportra osztja: *magyar* és *deák* oskolák név alatt. Az elsőben, mely négy év, latint ne tanítsanak, hanem: anyanyelvet fundamentumosan, szépírást, rajzot, alkalmazott természetrajzot, geografiát, históriát, számvetést, gazdasági földmérést és gyakorlatilag németet. A deákoskola 4 vagy 5 osztály. Tárgyai: a latin és segédismeretei: ó historia, régiségek tudománya, mythologia, görög nyelv eleje, mathesis tudományosabb részei.

Ezt a tervet a ref. Főtanács 1833-ban fogadta el s úgy rendelkezett, hogy a magyar osztályokat fokozatosan évenként állítsák fel. Nemsokára kitört a szélcsend után a vihar. Szász tanártársai szabadelvű eszméiért, a magyar nyelv melletti buzgalmaért, irigyelve talán a közéletben való szereplése miatt is, bevádolták Esterházy Ferdinánd előtt. Szász ugyanis Köteles felett mondott emlékbeszédében nyíltan és kertelés nélkül kimondotta: „Az a diák nyelv bitangolt uralkodása, mely a nagyra-termett nagy lélek repülését ólomsúllyal nyomja, nem a régiség nagylelkeihez hódoló tiszteletből származik, hanem egy gyalázatos bilincs, melyet a sötét századok vaksággal párosult vad-sága vert a magyar Genius szárnyára”. Nem a latin ellen akart ő tüzelni, hanem az anyanyelv természetes jogait követelte — s hozzáteszi még: Descartes és Apácai nyomán. A gubernium nyomozó bizottságot küldött Enyedre 1836 márc. 18-án. A vád a következő pontokat tartalmazta: az ifjúság számára „tudós társaságot” (= önképző kör) alapított, az ifjakat megyegyűlésekre vezette a „vándorpatrioták” meghallgatására, a városban kaszinót alakított, az ifjakat oda bevezette, megengedte nekik a kaszinóbálba menetelt, a classica litteratura kihalt az ő tanítása nyomán a főtanodából azáltal, hogy az általa készített 1833. évi szervezetbe demokráciai elveket elegyített, a templomba nem járóktól a kenyér elvételét helytelennek mondotta, mert „az lelkiismeret dolga”; azt mondotta, hogy a fejedelmek vannak a népekért és nem megfordítva; helyesli a megyék ellenállását; támadja az isten létének fiziko-theologiai erősségét; összehasonlította az embert a növényvel, a leveleket a tüdővel; az osztrák kormányt a *divide et impera* elvével vádolta meg. A további részletekre nem térünk ki. Csupán egy kihall-

gatott diák jellemző kijelentését írjuk még ide: „nem, nem professor Szász, hanem az idő van Claritastok ellen“. Igen, ez a diák találta a fejen a szeget! Egy új világ volt keletkezében, melyet nem láttak sem a kormány, sem a vádlók, csak Szász és az a diák hallgatója! A diákság pártokra szakadt, egymást gúnyolták, disputákat rendeztek. A levegő puszkaporos volt. Hiába volt azonban a Főkonzisztórium rendelete, az életbeléptetés késett s így ez a terv nem vált tantervvé. Egy eredménye azonban lett, t. i. ettől kezdve magyarul tanították a felső osztályokat s kedvetlenül tanították és tanulták a latint. Ez az eredménytelenség nagy aggodalmat keltett a vezetőségben. 1839 elején arról kezdenek tárgyalni az előljáróságon, hogy miként lehetne a latint régi rangjára visszahelyezni. Végre a Főtanács 1839-ben egy reakciós tervvel akarta megmenteni a latin süllyedő hajóját, mikor kimondotta, hogy a litteratura tanára mellé praesest ad, ki a noviciusokat heti 4 órában tanítja latinra, a tanár maga az első éves jogászoknak és másodéves filozófusoknak szintén s akí ez osztályokból másodrendűt kap, elveszti tanítványát. A jogtanár heti 2 órában hivatalos irályt (*stilus curialis*) tanít a másodéves jogászoknak. A teologia tanára behozza a régi latin disputációkat szerdán és szombaton délután. Latin *philologicum seminarium*ot állítanak fel, melyben a teologusok és gregarius (végzetek, de nem köztanítók) deákok klasszikusokat fordítanak magyarra s viszont Erasmus és Musetus alapján heti 2 rendkívüli órában. És végül pályamunkákat tűznek ki a latin literatura emelésére. De a harc csak nem szűnt meg. A latin mellett és ellen harcolók tulajdonképen a közélet aulikus érzelmű és ellenzéki politikusai voltak. A helyzet ugyanolyan volt, mint nálunk. Mikor 1841-ben felsőbb engedély nélkül önképzőkör alakult s újabb feladás történt, újból kiújult a seb. Az 1842/43. iskolai évtől minden tantárgyat magyarul tanítottak, mit a közvélemény örömmel fogadott. 1846-ban megint előkerül a latin kérdése, mert a noviciusok tanítása a praeses által, valamint a jogászoké nem volt eredményes. Ezért Szilágyi Ferenc azt javasolta, hogy állítsák vissza a régi rendet s a deák literaturát hallgassa a filozófiai szak két osztálya. Ugyanez évben határozták, hogy a paedagogarcha a köz- és magántanítók részére heti 2 órában nevelést adjon elé. 1847/48-ban a főkonzisztórium új rendet szabott. A gimnáziumba csak azok léphettek, akik „az előkészítő osztályban“ helyesen beszélni, olvasni, írni, számolni megtanultak. Ezután következik 9 osztály: az öt alsó (magyar) a magyar és német nyelvvel; a négy felső (latin) osztály célja: a latin és görög mellett a felsőbb tudományokra előkészítése azoknak, akik tudományos pályákra szánják magukat,

Ezután következett az abszolútizmus az Entwurf erőltetésével. Kissé részletesebben ismertettem a reformátusok e korbeli tanterveit, mert figyelmes olvasó sok rokonvonást fog találni ezek és a Brassai reformja között. És lehetetlen észre nem venni a hasonlóságot Szász vádolása és pere, valamint az 1839. évi korondi zsinat tantervi reformja miatt a főgondnok tiltakozása és kormányshoz való jelentéstétele között. Ami tantervi reformunk pontjai között vannak olyanok, amelyeket talán a református tantervből vettek át, de ezek között is olyanok, amelyek a mi reformunk hatására mutatnak.

10. fejezet.

A magyar tanítási nyelv és a szakrendszer.

Az alsó tagozat tanulmányi rendjének a reformját az 1833. évi ürmösi zsinatra névtelenül beérkezett ez a 3 pontból álló javaslat indítja meg:

1. minden „környékben“ állíttassék fel egy olyan iskola, hol a syntaxisig tanulnának; 2. az apróbb falusi iskolákban ne taníttassék a latin, hanem aki tanulni akar, küldessék a „környék“ főiskolájába; 3. a nagyobb iskolákban a retorika előbb taníttassék, mint a poesis s mindkettő csak 1—1 évig. A filozófiai tanfolyam pedig egészen más rendet kapjon: a literatura helyébe jöjjön a geografia és hazai történelem. Taníttassanak némely tudományok, melyek eddig nem tanítottak, mint pl. a trigonometria; mindenik testamentumra a bevezetés és a zsidó régiségek. Testimoniumot is mást kellene nyomtatni. A zsinat bizottságot küld ki a javaslat tanulmányozására. A bizottság tagjai: az iskolai felügyelő-gondnokok, a tanárok, Bölöni Farkas Sándor és Gyergyai Ferenc. A bizottság hosszú ideig nem adott életjelt magáról. Közben meghalnak Körmöczi és Molnos. És bekerül a tanári karba Brassai. Az 1837. február 7-én tartott Főtanács, amely a modo provisionis ajánlott Brassait végleges, rendes tanárnak választotta, az alsóbb iskolai tudományok és tanítási rendszer jobb karba és az élet szükségéhez alkalmaztatott arányba hozatalára szintén bizottságot küld ki gróf Bethlen Ferenc isk. felügyelő-gondnok, elnök, Sala Mihály, Veress József, Horváth Ferenc, ifj. Gyergyai Ferenc, Szentkirályi Lajos, Farkas Sándor és a tanárokból álló tagokból. Az 1838. évi augusztusi tordai zsinaton az elnök jelenti, hogy a munkálatot nem lehetett elkészíteni, mert a tagok távol laknak egymástól s azért gyűléseket nem tudtak tartani. Közelebb

lakó tagok kinevezését kéri. Kérésére Szentkirályi helyett kinevezik Kaáli Nagy Eleket. A bizottság az 1839 évi nyári Főtanácsra beadja munkáját, de az iskolai törvények tárgyalása hosszú időt vett igénybe s emiatt a tervet nem vizsgálja meg a Főtanács alaposan, csupán az alsóbb osztályú kézikönyvek készítése és kiadási módját állapította meg. Megállapítja, hogy az elemi iskola 3 évi folyam. Az iskola falun Szent-Mihály naptól Szent-György napig tart; a kollégiumban pedig „a szokott tanulási időben”. Brassai ajánlkozik az ABC és a számvetés kidolgozására. A Főtanács megbizsa ezzel s a nyomtatási költségnek aláírás útján való összegyűjtésével és kimondja, hogy az oskolamesterek részére *tanítási utasítás* készítendő. Ezt a bizottságra bizzák s az utasítás tanítását a pásztori theologia körében elrendelik.

A törvényelőkészítő bizottság munkálatai során az ismeretlen szerzőjű „Vélemény” írója kemény kritikát gyakorol az alsóbb osztályok magán- és köztanításáról s végső következtetése az, hogy föl kell adni a *latinul beszélés célját*. Ismerkedjünk meg ennek a fejtegetésnek a gondolatmenetével. Az alsóbb osztályok magán- és köztanítása nem megy jól. Okai: a köz- és magántanítók kinevezése egyedül a rektortól függ, aki nem elég alkalmasakat választ ki, mert nem jól ismerte őket. De a „nagyobb tévedés” a magántanítóknál van, kiket a szülők, vagy atyafiság kivánságára rendel ki. A tanítók nem elég szorgalmasak s nincs „elég szemes vizsgálat”, mit, hogyan, minő könyvekből tanítanak. A köztanítókat nem fizetik jól s ezért alkalmas ifjak nem szeretnek vállalkozni. Véleménye az, hogy bizottságot kellene nevezni, hogy adjon tervet, mint lehetne az alsóbb osztályokat jobb rendbe állítani, a felügyeletet a professzorok között felosztani „felelet terhe alatt”, a „kiöregedett manuálisokat” másokkal felcserélni, a publikus preceptorokat kellően dotálni, a szenior fizetését jobbítani, mert „prius vivendum, deinde philosophandum”; arról a „megpendített intézvényről”, miként lehetne minden körben egy partikulát építeni a poezisig, ami szükséges volna nálunk, kiknek hitsorsosai még a grammatikára is 4—5 napi járóföldre kénytelenek nagy költséggel hozni gyermekeiket. A törvényelőkészítő bizottságban elhangzott ez elvvel szemben az 1840. évi bölöni zsinat erélyes határozatot hoz a latin sikeresebb gyakorolhatására: „Minden alsóbb tanulók az oskolában, szobákban, auditóriumokban, udvaron beszéljenek deákul; az az ellen vétőkre az ú. n. plága helyreállíttatik, mely kétféle lesz: classis- és szobabeli. A classisbelire nézve: a köztanító minden órán tudakozza a plága-hordozót és büntetésül hagyjon ki neki bizonyos auktorokból részeket leckére. Hasonlóképen a gazda is jártasson

a szobákban plágát s hagyjon ki megtanulás és elmondás végett latin olvasmányrészeket s frázisokat. A deákok és publikusok is deákul beszéljenek. Az esküdtek szorgalmatosak legyenek az az ellen vétők feljelentésében. „A szokásos magyarul beszélők” pedig semmi jövedelmet és jutalmat ne kapjanak és színházba, bálba ne bocsáttassanak. A tannyelv dolgában: az eddigi deák nyelv gyakorlata továbbra is több tekintetből szükségesnek találtatván *minden felsőbb és alsóbb tudományok ennek utána is taníttassanak latin nyelven*, valamint a kézikönyvek is azon nyelven adassanak ki“.

A bizottság megkapta tehát az elvi döntést. De künn az életben s benn a deákok társadalmában is más szelek, ellenkező irányúak, fujdogáltak. 1841. jan. elején a rektor azt jelenti a repr. consistoriumban, hogy az esküdtek „letett hitek ellenére“ ebben az iskolai évben még egyetlenegy magyarul beszélő diákot sem jelentettek fel. Az ezzel megbízott Jakab Elek kérdőre vonatván, azt felelte, hogy ő többeket feladott ugyan az esküdtszékre megintés végett, de jegyzőkönyvre vétetni elmulasztotta. A többieket is kihallgatják. Kőváry azt feleli, hogyha feljelentenek a diákokat, „az esküdtek nem volnának elégséges bátorságban az ifjúság előtt“. Egy másik diák (Sipos Gergely) őszintén megmondja: bajos volna a deák nyelvet viszont folyamatba hozni, mivel már a fék igen meg volna eresztve. A többiek semmit sem hoztak fel mentségül. Megbüntetik őket kétszeresen s köteleességüké teszik: a mult isk. évben rendelt és tavaly gyakorlatba is vétetett volt mód szerint hetenként a magyarul beszélők nevét a rektornak „bépecsételt levélben“ bevinni. Ha nem teszik, tisztjüktől mozdíttatnak el. Ezután Iszlai László isk. felügyelő gondnok több időn keresztül ismételten érdeklődik a rektornál, hogy érkeznek-e „bépecsételt levelek“. De biz azok nem érkeztek. 1841. május 4-én maga Iszlai áll elé indítvánnyal: „szükségesnek látja ifjaink célirányosabb taníthatására nézve egy tervet dolgozni ki“. Megbízzák Brassait, hogy e tervet a jövő Főtanácsra készítse el. Brassai már az aug. 23. korondi zsinati gyűlésre (128. jk. p.) beterjeszti munkáját. A javaslat hangsúlyozza, hogy a bölöni zsinat cikelye ellen tesznek előterjesztést „az okon, mivel az oskolai előljáróság minden igyekezete mellett is a latin nyelvnek ifjaink általi beszélését bé nem hozhatta“. A javaslat az igazgatóság neve alatt kelt, Iszlai László és Székely Mózes rektor aláírásával. Iskolaügyünk nyílt és bátorhangú kritikája, nem magáért a bírálatért, amiről őt gyakran vádolták, hanem azért, hogy felnyissa a zsinat szemét, segítsenek az állapotokon s hozzák közelebb az elmaradt iskolát a korhoz, az élet kívánalmaihoz, melyektől 16. századi berendezésével és szellemével messze

elmaradt s kapcsolják a jelenhez, melynek kivánalmait kell szolgálnia és kielégítenie. Az iskola vezetősége nem akarta észrevenni, hogy künn az országgyűlésen erővel teljes hangok emelkednek a magyar nyelv mellett, amelyekről az ifjúság természetesen értesülve volt. Az előterjesztés azzal kezd, hogy a Főtanács évekkel ezelőtt a tanulmányi rend hiányainak kijelöléseire és ezeken segítségi módok kitalálására bizottságot nevezett ki. De ez a bizottság eddig még csak igen keveset terjesztett elé s annak sem tapasztalták semmi hasznát. Mint-hogy erre a zsinatra sem terjesztett be javaslatot s az igazgatóság tudja, hogy nem is fog beterjeszteni, ezért „felszólítatlanul is sürgető kötelességének” érzi nézeteit e tárgyban előterjeszteni. Sürgetőnek, mert iskolai munkája s a világgal való érintkezése közben szembeszökőleg érzik azt a nagy hézagot, mely az iskola és a világ miveltége közt van, holott amannak az erre való közvetlen készületnek kellene lennie, mert nem remetéket, hanem társaság polgárait nevelünk, érezzük ifjainknak az élet legnélkülözhetetlenebb érdekeiben hátramaradtát s iskolánk eddigelé oly méltó joggal bírt hírének hanyatlását. A világ, tanítványaink, őseink kiáltják, hogy a szépen kezdett épületet roskadni ne hagyjuk, hanem a sötét kamaráknak a kor derültebb fényétől kölcsönzött világot s a mohos falaknak a század szelleméhez méltó díszletet eszközöljünk“. Őseink az akkori didaktika s pedagógia elveivel összehangzó polcra helyezték, de azóta e tudományok óriási lépéseket tettek, a 16. századból 17., 18., 19. lett s mi a gyermek szűk köntösét a felserdült ifjura akarjuk feszíteni. Künn a 19. század Argandi lámpájánál járnak, mi pedig iskoláink falain belül mind a 16. század alig pislogó mécsénél tapogatózunk“.

A teendők halmazából, mint legsürgősebbet, két pontot ragad ki, melyeket rögtön végre kell és lehet is hajtani. Egyik az alsó, a másik a felső osztályúakra vonatkozik. Alosztályú tanulóink bévett tanulási módja az értelemhez legkisebbet sem szól, hanem egyedül csak az emlékezőtehetségre van alapítva. Azért tanulási folyama végén sem abból, ami az életre megkivántatik, sem ami eszét a felsőbb tanulmányokra alkalmassá teszi, semmit sem tud.

Ez az előterjesztés az igazgatóság hivatalos előadása. Brassai a kérdést a Vasárnapi Ujságban is tárgyalta. Ennek a cikkének a gondolatmenete ez:

A baj az, hogy az alsó osztályok tanítási módja nem az értelemre, hanem egyedül és kizárólag az emlékezetre van alapítva. Ennek a bajnak az oka pedig: a fennálló rendszer és a köztanítók járatlansága és tudatlansága.

A rendszer azért, mert egyetlen egy tárgyat, a latin nyelv

tanulását tűzi ki mind célul, mind eszközül. Az életre szükséges tárgyakat ez a rendszer a véletlen önkényére hagyja. Hazájáról, a földről, a természet műveiről és törvényeiről, a számok és üralakok viszonyairól a tanulónak a legcsekélyebb ismeretei sincsenek. S a latin tanítása is oly hiányos módon, elavult és célszerűtlen eszközökkel történik, hogy a tanuló 7 évi tanfolyam után is sem magyar, sem latin nyelven még csak egy *conceptus* megírására sem alkalmas. A második ok a köztanítók járatlansága. A tanítás ép olyan mesterség, mint minden más „észi vagy kézi művészet“, melyet senki sem szophat az ujjából, hanem tanulni kell. Aztán a tanítónak magának is tudnia kell, hogy taníthasson, még pedig többet kell tudnia, mint az emberek rendszerint képzelik. Egy köztanítónak tanítania kell: latint, németet, vallást, számvetést, földrajzot, történelmet. De hogy tudjon mindezekből eleget s hogy taníthassa helyes módszerrel az, aki arra soha sem készült? Maga a *paedagogarcha* sem tud adni minden tárgyból sikeres útmutatásokat. Mig a köztanító valamennyire belejő, eltelik az idő, év végére megkapja kirendelését papnak, elmegy s a következő évben a másik kezdheti előlről. Valóságos *sisifusi* munka!

Ez után a minden izében helytálló birálat után következik a javaslat. Az alsó tagozat álljon 7 osztályból. Ezek közül a 3 alsó a *hungarica*, a mai elemi iskola 4 osztálya, a 4 felső a *philologica classis*. Amabban csak magyarul tanítanak, de a harmadikban németül is. A magyar nyelvtan megismert szabályai alapján megtanulják majd a *philologicában* a latint „gyökeresben és állandóbb esmérettel“ 4 év alatt, mint eddig hosszabb idő alatt. A köztanítók *ne osztályonként, hanem szakok szerint* neveztesse ki, számszerint 7-en. Ezek a szakok: 1. latin; 2. magyar, német; 3. olvasás, értelemkifejtő gyakorlatok, természetrajz; 4. földrajz, történelem; 5. szám- és ürtan; 6. írás, rajzolás, ének; 7. vallás. Ezek kidolgozott terv szerint hetenként meghatározott órákban taníttassanak. Ez utóbbi kíváncsalomnak oka az, hogy a köztanítók eddig tetszésük s szabad idejük szerint akkor tanítottak, amikor kedvük volt. A *latin tanítása a felső osztályokban megszűnik*. Elgondolása szerint a 7 évet végzett ifjú latinból magyarra készséggel, magyarról latinra hibátlanul képes lesz fordítani, vagy egy feladott tárgyra latin *conceptust* írni. Mert idegen nyelvet teljesen megtanulni nincs s nem is lehet teljesen hatalmunkban, mondja az a Brassai, aki 11 nyelvet beszélt. Hát akinél a nyelvek iránti tehetség hiányzik? Azt kiképzés nélkül hagyjuk? Már pedig eddig ezt tettük, mert a rossz rendszer miatt iskoláinkba rossz, mert tudatlan tanítókat, eklézsiáinkba rossz, mert tudatlan papo-

kat küldtünk. Csupa „megrögzött előítéletből“ a latin edényén keresztül csábígtattuk őket a tudományok mézével s nem engedjük hozzányulni. Valóban ideje már e visszás és fonák eljárással felhagynunk s *a felsőbb tudományokat magyarul tanítanunk.*

A javasolt tantervet nem a jegyzőkönyv szerint közlöm, melyben a javasolt s életbeléptetett tanterv tagozatai, az osztályok megnevezése, a heti órák száma tekintetében zavar van, hanem a Vasárnapi Ujság¹ közleménye után. Eszerint:

I. osztály. Olvasás 5, értelemgyakorlás 3, természethistoria 5, számvetés 3, vallás 1, írás 5, rajz 2, összesen 24 óra.

II. osztály. Magyar nyelvtan 6, természethistoria 6, számvetés 3, vallás 1, írás 2, rajz 3, ének 2, összesen 23 óra.

III. osztály. Orbis pictus 6, magyar nyelvtan 2, természethistoria 4, számvetés 3, vallás 1, rajz 3, ének 2, összesen 21 óra.

IV. osztály. Latin 5, német 4, Erdély (II. félévben Magyarország) geografiája (panaszol, hogy erre nincs még magyar szó) 4, geometria (= űrtan) 4, vallás 1, rajz 4, ének 2, összesen 24 óra.

V. osztály. Latin 5, német 4, Ausztria (II. félévben Európa) földrajza 4, számvetés 4, vallás 1, rajz 3, ének 2, összesen 23 óra.

VI. osztály. Görög 2, latin 5, német 4, Ázsia földrajza 4, számvetés 3, vallás 1, rajz 3, ének 2, összesen 24 óra.

VII. osztály. Görög 2, latin 5, német 4, Erdély „történetei“ (II. félévben Magyarhon) 4, geometria 4, vallás 1, rajz 3, ének 2, összesen 25 óra.

VIII. osztály. Görög 2, latin 6, német 4, elemi természettan 4, régiség (II. félévben mithologia) 4, vallás 1, rajz 3, ének 1, összesen 25 óra.

Brassai cikkében rámutat arra, hogy e rendszer, „mely pár év óta be van véve“ az unitárius kollégiumban, a többi protestáns intézetekétől két dologban különbözik: egyik a *szakosztályi rendszer*, melyben a professzor nem osztályt, hanem kirekesztőleg egy bizonyos tanulmányt tanít, másik, hogy „*a köztanítók állandósága felé némi léptek tétettek*“, nem változnak minden évben, hanem — amikor csak lehet — 3—4 évre is megmarasztatnak. Ebben a rendszerben az osztályokat számok jelzik I—VII-ig, nem mint régen a főtantárgyak. Hogy a németek minő elvből nevezik a kezdő osztályt utolsónak: sextaner, quintaner s végre primaner, bajos megfogni. Aztán magyarázatot ad a tantervhez. A természetrajz nem igen korai, mert nem rendszer, hanem csak a figyelem és szemlélet ébresztésének és gyakorlásának eszköze. Alap és készület más tanulmányokhoz. A gondolkodás- és értelemgyakorlatnak legbővebb forrása és legváltozatosabb alkalma. Ez osztályban kézikönyv nincs. Az orbis pictus „előkészület“ a latin s német tanulásához, némi „szótömeggel“ ellátni az emlékezetet. A IV. évvel új szakasz (= a gimn.) kezdődik. A latin és német pár-

¹ Brassai: Tudományrend a kolozsvári unitárius collegium alsóbb osztályaiban. 1844,

húzamos tanítását tudományos és gyakorlati szükség igazolja. A görögöt az, hogy tudományos intézetből kidobni nem lehet s a kollégium theologiai szeminárium is. A földrajznál két „visszásság” földabroszok nem használása és az általánosról az egyesre szállás. Kolozsvári gyermeknek nem beszélhetünk a Cordilleras de los Andesről, ha a Felek és Hója bérceit nem ismeri s nem látta, hogy ömlik a Nádas a Szamosba. A matematikai és fizikai földrajz azért hiányzik, mert nincs készület és alapvetés rá. A mathesis azért ismétlődik évenként, mert az eddigi sikertelenség oka a rászánt kevés idő. Algebrát félév alatt tanítani akarni — „Isten kísértéssel határos vállalat”.

Nyolc köztanító részére a szakok: görög—latin (poesis—retorika és etimologia—szintaxis 2), szám- és űrtan, földrajz—történelem, magyar—német, természetrajz—beszédértelem-gyakorlat, ének, írás, rajz.

Ez volt az a javaslat, melyet az 1841 aug. 27-étől Korondon tartott zsinat érdemleges vita nélkül elfogadott.

Daniel főgondnok aug. 27-én „Ellenmondást” jelent be az elfogadott határozat ellen. Gondolatmenete ez: Mint elnök előszóval kijelentette, hogy ezen tárgynak „ily sietőleg és a főkonzisztórium szinte osztlásával való elhatározását” nem tartja tanácsosnak. Ajánlta a terv felolvasását, a tanácskozásnak jövő Főtanácsra halasztását, hogy „ezen státusunk létezésére nézve nagyon érdekes tárggyal bővebben ösmerkedhessenek”. De többen s főkép az inspektor-kurátorok sürgették a mostani elhatározást. A terv beadása nem szabályszerű, mert nem az egész „biztosság” adta be. Nem látja be, miért oly sürgető az elhatározás. Hogy haladjunk? Aki igen nagyot lépik, könnyen elbukik. Ifjaink hátramaradtak? Hivatalokban oly nagy számmal vannak, mint még soha. Papjaink? Bármily nagy gyülekezeti elé állíthatók. Lehetnek gyengék is. De a talentumot nem az új rendszer önti az ifjúba, hanem a természet. Íróink? A Remény a két magyar hazában egyaránt „kedvességre talált”. Nincs tehát sürgető ok az új rendszer „elsietőleg való használatára”. A terv olvastassék fel, több példányban másoltassék le, küldessék ki esperesekhez, köri felügyelő-gondnokokhoz, konzisztorokhoz s aztán a közelebbi Főtanács tárgyalja le. De hogy most „mintegy erőszakkal nyakunkra való tolással” tanácskozás alá vételessék s talán az új iskolai év kezdetével „akárhogy módosítva gyakorlatba jőjön”, annak ellene mond s ha mégis létre jőne, sajnálattal nyilvánítja, „hogy azt a rendes utakon megakadályozni el nem mulatja”. Kívánja tiltakozása jegyzőkönyvre vételét s részére kiadását hitelesség alatt. Daniel tiltakozásában három okot hoz fel. Kettő formai, egy lényegi. A formaiak: egyik, hogy a tervet az egész bizottság, annak elnöke s összes

tagjai aláírásával kellett volna beadni; ha pedig az igazgatóság készítette, a többi igazgatóságokkal együtt. Másik, hogy a Főtanács végén sürgősen, jóformán megtárgyalás és vitatás nélkül akarták elfogadtatni. A lényegi: habár érdemben nem akar hozzászólni, mégis kiérzik soraiból, hogy a tiltakozás tulajdonképeni oka, hogy a lépést igen nagynak, igen radikálisnak tartja. A latin nyelv hátratólása fáj tehát a főgondnoknak. Ezért tiltakozott s mikor látta, hogy a zsinat közhangulatával nem lehet szembeszállni, a főkormányshékhéz fordult, hogy ezúton akadályozza meg a terv életbeléptetését.

Mindjárt a zsinat után, augusztus 28-án, (a javaslatot aug. 27-én fogadta el a zsinat) panaszos jelentést tesz a Főkormányshékhéz, hogy az életbeléptetést megakadályozza. A képviselőtanács már okt. 4. ülésében tárgyalja a Főkormányshék rendeletét. Az egyházi tanács jegyzőkönyvében e panaszos jelentésről ezt olvassuk: Daniel Elek főkurator „azt adván fel“, hogy a folyó évben tartott zsinati Főtanács alkalmával „egy az erdélyi tanítási rendszerrel merőben ellenkező“ és a kolozsvári főiskolai igazgatóság címzete alatt: Iszlai László mint felügyelőgondnok és Székely Mózes, mint rektor nevök aláírása alatt beadott tanítási rendszer a közelebbi Főegyháztanács utolsó ülésében vétetvén fel, az anélkül, hogy megvizsgálására elég idő fordított volt, azon ülésben el is fogadtatott s annak f. évi szept. hó első napján az oskolában léjendő létrehozása meghatározottat. Kéri, hogy bévitele akadályoztassék meg azon új tanítási rendszernek s annak tanácskozás alá vétele a jövő Főegyháztanácsra halasztassék; mire nézt meghagyatik, hogy a Főegyháztanács ezen nagyfontosságú tárgyat közelebbi ülésében újból felvenni s azt bővebb tanácskozás tárgyává tenni igyekezzék.

A főgondnoknak tehát most már az az érdembeli ellenvetése, hogy az eddigi rendszerrel merőben ellenkező. Hiszen ez is volt a célja, minthogy az eddigit nemcsak Brassai, hanem vele együtt sokan rossznak tartották. Abban azonban igaza volt, hogy az egészet minden hozzászólás nélkül egészben fogadták el, pedig fontossága és kihatása kétségtelenül nagy.

A képviselőtanács a Főkormányshék íratát érdemleges hozzászólás nélkül a közelebbi Főtanács elé terjeszteni határozza. Az 1842 március 1-én tartott Főtanács az új tanítási rendszerben megállapított elveket: t. i., hogy az alsóbb és felsőbb tudományok magyar nyelven és szakok szerint, a latin, német és magyar nyelvek, mint nyelvek szükségességükhöz képest célszerűen taníttassanak, újból is kifejezetten elfogadja, helyesli és megállapítja. Azonban a netalán szükséges javításokra nézve határozza: neveztessek ki egy választmány, mely az iskolák

és körök véleményét legkésőbb Szent-György napig kérje be; a legkisebb részletekig ismerkedjék meg a tanítási ú. n. szakszisztemmel; ennek eddigi sikerének járjon körülményesen utána. Ezen rendszerrel vesse össze a volt osztályrendszerrel. Az összehasonlítás alapján fejtsse ki a mostani rendszer hasznát és esetleges hiányait. Munkája terjedjen ki a falusi iskolai tanítók célszerű kiképezésére, és a falusi iskolai rendszerre is, mely utóbbira kérje ki az esperesek véleményét. A választmány munkálkodását addig is folytassa, míg a vélemények kívülről beérkeznek. Ha a kiküldött tagok felénél eggyel több jelent meg, a tanácskozás már folyhat. Más tagok is lehetnek jelen, de csak tanácskozási (nem „eldöntői”) szózáttal. Ha az elnök valami okból nem lehet jelen, elnököl az öregebb tanácsstag. Ha a 7 szám a tagok közül ki nem telnek, az elnök a képviselőtanács tagjaiból pótolja ki.

Közöltem a bizottságnak adott utasítást, mert annak gondosságából látszik, hogy a Főtanács tulajdonképpen csak most veszi észre, minő nagy kihatású és súlyos következményeket maga után vonó javaslatot fogadott el egy félévvel ezelőtt s minő nehézségekkel jár annak életbeléptetése; másfelől meg a részletekre kiterjedő figyelemmel honorálni akarta a főgondnok aggodalmait.

A javaslat életbeléptethető részeire már most határoznak. A köztanítók fizetését „sokasított tanításbeli kötelességük tekintetéből” emelik. Kimondják, hogy mindazok, kik közülök belső állapotra szánják magukat, *minden más deákok felett* belső állapotra jelöltessenek ki, hogy ezáltal a falusi iskolákra való felügyelet, mely a papok közvetlen kötelessége, célszerűbben elérettessék.

Daniel főgondnok tiltakozása ugyan nem érte el célját, de egyet eredményezett. Azt, hogy az egész reform-terv igen élénk és beható megvizsgálás alá került. S itt a régi jegyzőkönyvek buvárlója azzal az örvendetes jelenséggel találkozik, hogy a Főtanácsok figyelme végre-valahára az iskola belső ügyeire, különösen a tanulmányok rendszerére terelődik. A század eleje óta először történik, hogy a Főtanács figyelmét nagy elvi kérdések, átfogó jelentőségű problémák foglalják le az eddigi kicsinyes irányelvek nélküli babrálások, szőrszálhasogató egyenruházati, haj- és szakállviseleti szabályok kínos és szelemtelen kicövekelése helyett. A kiküldött bizottság elnöke gróf Bethlen Ferenc, jegyzője Mikó Lőrinc. A bizottság serényen hozzákezd munkálatához. Első gyűlését már március 26-án tartja. Kérdőpontokat állít össze s küld ki a tanács útján a keresztúri, tordai és torockói iskolák igazgatóságához. Nem várja be, míg a feleletek beérkeznek, hanem közben is gyűlésezik és tárgyal.

Szükségesnek tartjuk ezeket a tárgyalásokat kissé bővebben ismertetni, nemcsak azért, hogy lássuk, járultak-e hozzá s mivel a reform megvalósításához, hanem azért is, mert az akkori iskolai állapotokra s kívánságokra igen élénk világot vetnek e hozzászólások. És azt is mutatni fogják, hogy a reform életbeléptetésének összes előfeltételei mennyire hiányoztak.

Koronka József keresztúri igazgató május 1-ről keltezett igen alapos és kimerítő jelentése olyan igaz és hű képét nyújtja az intézet akkori állapotának, hogy érdemes volna szószerint közzétenni. A kézikönyvekről azt jelenti, hogy ezeknek mindenkor szűkiben volt az iskola s nehezen szerezhette be, mert falun van. Közelben sem typographia, sem könyvkereskedő nincs. Segesvárt csak német könyvkötő van, könyvkereskedő nincs. Udvarhelyt van egy, de az még a ref. kollégiumot sem tudja ellátni. Egy néhány, főképp latin könyvön kívül, „minden egyéb leckék és tanulmányok kéziratban” vannak. Görög nyelvtant vett volt még 1823-ban 9 darabot, melyből 8-at kioszt 2—2 tanulónak, egyet magának tart. Ennél több nincs — még 1842-ben sincs, mikor e jelentést írja. „Csak így és ennyiben lehetett azt ily szűkös nyomorúsággal még eddig tanítani!” Görög könyvekről tehát a bizottságnak kellene gondoskodnia, különben „a tanítás éppen nem sikerülhet, sőt meg sem indulhat”. Az intézetnek jövedelme? Egyéb nincs, „hanem ha mi keveset kétszeri sokadalom alkalmával a tanulók szülői nundinale nevezett alatt néha önkéntesen adnak a publicus praeceptoroknak”. Arra a kérdésre, hogy alkalmaztatott-e az új rendszer, nyiltan és kereken megmondja, hogy nem, mert lehetetlen volt egy augusztus 27-én elhatározott rendszert szeptember elején életbeléptetni, hol oly szűkön vannak s oly nehezen szerezhetőek be a kézikönyvek. Hiszen „annyi sok apróság kézikönyvből, melyeket ezen rendszer szükségesekké téssen, egyetlen egy sem találtathatik itt”. S ha kaptak volna is, 5—6 nap nem elég erre. Ha „e rendszert oly hevenyészileg életbe hozni rendeltetett”, a kézikönyveknek már előre megszerezve kell vala lenni. Ha pedig a terv elfogadtatásának bizonytalansága miatt azt nem tették, legalább egy félévet kell vala adni előkészületre, vagy sajtójának kell vala lenni a státusnak, melyen a könyveket rögtön kinyomassák. Önként érthető tehát, hogy nem alkalmazták az új rendszert, mert nem lehetett. Még a régi könyveket is csak kényszerrel lehet megvéteni, annál kevésbé lehetett volna a régieket eldobatni s újakat szereztetni a környéki szegény köznép gyermekeivel. Arra a lehető ellenvetésre, hogy legalább kéziratban kellett volna compendiumokat kiadni, az a felelete, hogy ez is lehetetlen volt a szeptemberi sok teendő miatt. De tudjuk, hogy kéziratból tanítani „minő

céliránytalan és hijános sükerű". Értelmetlenül írják le, tanulják meg, aztán elrongyolódnak, elpiszkolódnak s egy félév alatt makulaturává válnak. „Nem ellenirányulag, nem ellenszegülőleg” teszi a jelentést. Csak azt akarja kifejezni, hogy csak „részenként” kellett és lehetett volna alkalmazni. Egyébiránt némi lépéseket tettek már előkészületül az új rendszerre. Tapasztalatai tehát az új rendszerről nem lehetnek, de azt előre jelzi, hogy a *rajz* csak úgy lesz tanítható, ha a státus küld rajzmestert s fizeti is, sőt a rajzszerket is beszerzi, legalább a szegény tanulóknak, mert az új teher a pénztelen köznépet az iskolától elidegeníti. Arra a kérdésre, hogy a köztanítók kikből legyenek s kell-e esetleg Kolozsvárról ilyeneket küldeni, válasza az, hogy tétessenek primarius deákokból (kolozsváriakból), mint eddig is. „Ohajtandó volna ugyan, hogy mint a katolikusoknál, az ily classisoknak is, *megélemedett s érett gondolkodásu férfiakból állandó tanítói volnának professori név alatt 200—300 frt királyi vagy alapítványi fizetésre.* De minthogy ebben módunk nincsen, ohajtandó volna bár az, hogy a felsőbb oskolát egészen kivégzett, nevelési elvekkal és esméretekkel s ezek mellett a tanításra megkívánható szenvedelemmel, illendő készsültséggel ellátott, felruházott, jellemes deákokból lehetnének a classicus praeceptorok bár 3—4 esztendeig”. Ha Kolozsvárról küldenek segédtanítót, ám legyen, de a közpénztár fizesse őket, mert nekik nincs miből. De — kérdi: az ilyenek a kolozsvári, vagy az itteni törvények alatt állanak? Függenek-e az itteni igazgatótól? Vagy tanítótársi a viszony? Hiba esetén subalternusi? A juratusok között lesznek-e? A terheket hordozzák-e? A fizetésen kívül követelhetnek-e valamit a tanulóktól? Egy „ház-“ban laknak-e, vagy külön-külön? Utóbbi esetben a tanulók egy részét szorítnák ki.

Mindent összevéve: meg lehetne kísérelni a rendszer alkalmazását. Hiszen quid tentare nocebit? „Ha szintén nem kezeskedhetem is a feszült képzelet szerénti sükerről”. Azonban „mulhatatlanul megfejtendő” feladat, mely nélkül abbéli célunk nem teljesezhetik”, az összes kézikönyvek megszerzése. Enélkül (a jövő) szeptemberben is csak az ó épületben (régii rendszer mellett) kell maradnunk. Abban kell igyekeznünk, hogy „az eddigi épület keskeny ablakait szélesebbre vágjuk, hogy több világot bocsássonak, törpe ajtait magosítsuk, hogy emeltebb fővel járassunk benne s homlokzata módosítása által az új építészii divathoz — amennyiben körülményeink engedik — közeledjünk. Polgári életben is tesznek így sokan, kiknek nincs értékük alapjából új épületet kezdeni”. Ezek után, ha életbe léptetik, Keresztúrra nézve bizonyos szempontokat ajánl figyelembe, melyek egy világos fejű, az élet gyakorlati

nehézségeivel számoló, helyes ítéletű emberre engednek következtetni.

Darkó Mihály tordai igazgató jelentését már rövidebbre foghatjuk. Az új rendszer életbeléptetésének semmi különösebb akadályát nem látja, de fél a tanterv túltömöttségétől, mert felül napi 3, közbül 4, alul 3 óránál s utóbbiaknál még napi 2 privát óránál több nem lehet. Tapasztalat bizonyítja, hogy „a gyermek azt a környülményt, mely őtet, milyen a tanítás is, természetes nevededéséből kicsigázza (?), ha mézes pogácsa (tordai igazgató!) lenne is, hamar megúnja. Aztán a mondotakból megmarad? Semmi!” Az ember nem jut el mindenre, „temérdek hiányt okozhatna az igen nyakra-főre haladással”. Szükséges volna a tankönyvek közül egy képekkel ellátott, jó természethistória, amilyen „minden magyar tudós szégyenére, még meglehetősen kielégítő sincs”, aztán „egy nem csuda tudákosságba burkolt, könnyűszerű magyar nyelv grammatika” és végül egy magyarul írt latin nyelvtan. Feltűnik jelentésében az, hogy a 8 osztály közül a legalsó („olvasók”) mellett 1839 óta van „egy polgári osztály” „három foljtonosan tanuló és egy negyedik, kinek tettzendne, ismétlő évre berendezve”. Ebben tanítatik: magyar olvasás, írás- és nyomtatásban írás, vallás hitsorsosainknak, gazdasági előeszméret, népphysica, magaviselettudomány, egészségtudomány, számtudomány, Magyar- és Erdélyhon földleírása és históriája, kevés rajz, ének. Ez, amint a tantárgyakból észrevehető, megfelel a későbbi polgári iskolának.

Sebes Pál, a torockói iskola igazgatója, nem bírál, csak leírja iskolája helyzetét s javaslatokat tesz. Ő 11 osztályt szervezne. Hetenként „vetélkedési ismétlést” tartana. Szerdán és szombaton délután „testi gyakorlásra” vezetné frissülés végett az ifjakat. Minden héten minden tanuló egy mustra írást és rajzot készít. A tanítás módja lankaszteri. Legyen az unitárius iskolákban egyformaság. A syntaxis után következzen a rhetorica s nem a poesis, mert ez fejlettebb gondolkodást kíván. A mythológiát a poesissel egy évben, egy osztályban tanítaná.

A háromszéki esperes „szívöröm nyilvánításával” köszönti az ásványtan, „fűtan”, statisztika s rajz bevitelét, még pedig „a rég szunyadozó, de már felhajnalodott anyanyelven”. Kívánja a füvek orvosi erejének tanítását is. A gyermek rajzra 8 éves kora előtt „sikertelenül” szoríttatik. A görög „tán elmaradhatna, mint nagybölcsen a zsidó is elhagyatik”. Hiszen van már jó fordítása a bibliának. Diogenes megtanulta egy gyermektől, hogy markából is ihatik s ívó fakalánját, mint süketelent, elhajította. A már említett Osváth Zsigmond tanácsos a rajzolásra szánt időből valamit a muzsikára fordítana s a

tengerészethez való bejutás céljából a franciát és angolt is tanítaná.

Árkosi Mihály keresztúr-köri esperes körözi a rendeletet papjaival és a konzistorokkal s az egész terv lényegét abban látja, hogy „ezután minden tanítmányok magyar nyelven taníttassanak s a deák, mint most még szükséges, csak mint nyelv ügy taníttassék”. Ő maga is és akik körözvényét látták, mind helyeslik a tervet. Kozma Gergely tordaaranyosi köri esperes gyakorlati javaslatokat terjeszt elé. A görög helyett, „mely nekik a legkisebb hasznot sem hajtja s unalmas”, tanítaná: a két magyar hon érc- és papiros pénzeit, gazdasági elveket: ló, szarvasmarha, juh, méhtenyésztés, veterinaria, baromorvoslást; selyembogártenyésztést; kereskedés elveit, „hogyan ezen legjövedelmesebb kútfejet ne merengetnék csak az idegen nemzetűek; technológiát, régibb századokbeli írások olvasását. Könnyű észrevenni, hogy Kozma esperes elveiben a későbbi gazdasági, kereskedelmi és ipari iskola csirái rejlenek. Legbehatóbban és bölcsebben szól a tervhez Farkas György marosköri esperes. A legbölcsőbb oktatási terv is sikertelen — úgymond — ha a tanítók ki nem képeztetnek. Kivánni is képtelenség, hogy jól tanítson a tanító, ha nem tudja a módját. Ajánlja tehát a *paedagogia* felvételét a tanulmányok sorába. Ez taníttassék elméletileg is, gyakorlatilag is. A most akadémiára menő ifjunak adassék utasításul, hogy figyelmét fordítsa a tanítási rendszerekre, módokra és pedagogiára, nevezetesen Porosz- és Némethonban. Hogy a nevelés elejét vehesse a mai vallásos indifferentizmusnak, a heti 1 vallásórát emeljék 2-re az alsóbb osztályokban is, miként tervezve van „a közép-oskolákban“ (= *philologica classisokban*). Az egész rendszerre nézve általános véleménye az: nem célszerű, hogy minden ifjú azon egy pályán vezetessék; pedig eddigi s a kérdésben levő rendszerünk is csupán csak a tudományos pályára nevel minden ifjat. Pedig nagy részének nem célja tudományos ember lenni. Osztassék tehát a tanulási folyam, mind a fő-, mind az alsóbb oskolákban kettőre, ú. n. *tudományos és ipari pályára*. Mindenik pályára az ahoz értők a szükséges tanulmányokat kijelölhetnék. További részletes és igen bölcs észrevételei a falusi iskolákra vonatkoznak. Itt csak annyit, hogy ezekben a rajz, latin, német tanítását szükségtelennek tartja, annál szükségesebbnek azonban a felvetteken kívül a baromorvoslást, mezei gazdaságot, kertészséget és gyakorlati geometriát. Észreveszi az unitárius hívek között az összetartás és buzgóság hiányát, a vallási közönység terjedését s ezt annak tulajdonítja, hogy híveink gyermekei nem egy iskolában nevednek. A vidékről a gyermekek Vásárhelyre s a nemrégén Makfalván állított iskolába

járnak. Tanulóink nem mennek kellő számban Kolozsvárra, Tordára és Keresztúrra. Hogy lehessenek az olyanok összetartók, vallásunk ügyét buzgón lelkükön hordók, kik egymást nem ismerve nevednek fel. Idegen iskolákban nevedvén, sohasem hallanak vallásunkról semmit, mi őket oda vonzaná; de igen, ami őket elidegenítse. Vallásunk igazságaival nem ismerkedhetnek meg, mert a konzisztórium arról sem gondoskodott, hogy az idegen vallású iskolákban tanulóknak hetenként legalább egy órán a vallásban tanítás adassék. „Mondjon azért valaki ezen aggodalmamért vakbuzgónak, vagy szűkkeblűnek, a széltől is rebegőnek, én nem tehetek róla, én mégis azt mondom, hogy míg 40 s több ifjút és növendéket látok más vallású intézetben minden vallásos oktatás nélkül tanulni, mindig félek az elenyészésünktől“.

Áttekintettük a tervhez hozzászólók javaslatait. Majdnem kivétel nélkül lelkesedéssel üdvözölték a tervet, melynek lényegét a magyar nyelv diadalra juttatásában látták. Farkas György messze előre tekintő gondolata a tudományos és ipari képzés szétválasztásáról, jobban mondva: megszervezéséről — sajnos — már sokkal később jött, hogysem a már nagyon előrehaladott reform-munkálatnál tekintetbe vehették volna. Ezenkívül is sok értékes gondolat merült fel a javaslatokban. Lássuk, valósított-e meg ezekből valamit a bizottság?

A Főtanács azt adta utasításul a bizottságnak: a) ismerkedjék meg a szakrendszerrel, alkalmazása sikerének járjon végére, vesse össze az osztályrendszerrel és ennek alapján fejtse ki hasznát s lehető hiányait; b) terjessze ki munkálkodását a falusi iskolai tanítók célszerű kiképzésére és a falusi iskolai tanítás rendszerére is.

A bizottság egy rendszeres, kellően megfontolt, alapos munkálatban végzi el e feladatát. Előterjesztésének gondolatmenete ez: Az új rendszerben a tanítás úgy megy, hogy minden köztanító külön tanulmányt tanít s ha ez több osztályban taníttatik, mindenikben azon egy tanító tanítja. Minden tanulmányt anyanyelven tanítanak. A tanulmányok úgy kapcsolódnak egymással, hogy az előbbiek az utóbbiaknak előkészületül szolgálnak. Az első három osztály a magyar szakot foglalván magában, tanulás tárgyául tűzte ki:

a) *a magyar nyelvet*, mert minden honfi kötelessége anyai nyelvét helyesen beszélni és írni s a tanuló a filozófiai tanfolyamon e nélkül még egy hibátlan levél írására sem lesz alkalmas, mert jobb az anyai nyelven ismerkedni meg a grammatikai formákkal, mint idegen nyelven. Később a tanulmányok annyira halmozódnak, hogy ezekre jóformán idő sem jutna. A latin és német sikeresebb tanulására leghatásosabb előkészület az anyai megtanulása

b) Az *értelemkifejtés* (a későbbi beszéd-értelemgyakorlatok) nem egyéb, mint a gyermeknek sokratesi modorban katechizálása: a tárgyakat figyelmesen megszemlélni, egybehasonlítani, ítélni, okoskodni, gondolatait kifejezni tanít. Alkalmas kézikönyv hiánya miatt még nem kielégítő a tanítása.

c) *Természethistória*, minden más tanulmányra nélkülözhetetlen előkészület. Maga nem kíván semmi előkészületet, csak ép szemet és értelmet. Erre következik a *földirat*, mely a természetrajz ismerete nélkül csak puszta szó és üres hang s később a *történelem* és *természeti tudományok*.

d) A *rajz*, célja nem időtöltés, vagy az, hogy festőt neveljen a tanulóból, hanem az, hogy ennek segítségével a geometriában, természetrajzban és fizikában a képeket helyesen és tisztán felfogja. Tehát a rajz tanítása más pedagógiai célokat szolgál.

e) *Vallás és ének*, előkészület a theologiai tanfolyam teljes megértésére.

A *latin* 5 éven át a III. osztálytól felfelé heti 6 órán. Kezdi az *orbis pictussal*, következik a „beszéd 8 része” szórakás, a VI. o. első fele *ornata syntaxis*, második fele a poetikai tárgyak, mivel „a latin verscsinálás korunkban oly nélkülözhető feladat, hogy egy egész évet szánni rá szükségfeletti”, utolsó osztály *rhetorika*. E három utolsó osztályban fordítás magyarról latinra s viszont előszóval és írásban.

Német IV—VII. osztályig.

Görög VI—VII osztályban, mert felsőbb rendeletek parancsolják. Felsőbb osztályok hasztalanul pazarolnának rá időt s a latinnal együtt könnyebben tanulják. Nemcsak a nyelv tanulása a cél, ami tudományos pályákra készülőknek szükséges. hanem a tehetségek művelése (= formai képzés). Aztán a tudományos műszók többnyire görög eredetűek.

Számvetést az I. o. kezdi, gyakorlati és életre alkalmazott oktatása az, miben eddig minden tanító intézet hiányt szenvedett. A IV. osztály tárgya *úrta*n, VII. osztályé *algebra*.

Ú. n. *reális tudományok*: *geographia*, *história*, *mythologia* IV—VII. osztályig. *Földrajzot* kezdi a IV. o. Erdélyen s végzi a VI. o. első felében; a másodikban kezdődik a *történelem* Erdéllyel s a VII. o. első félévében végzi Magyarország történetével. A II. félév *mythologia* s az ókori *történelem* némely nevezetességei.

A felsőbb osztályok eddig is szak szerint tanítottak.

A bizottság azután rámutat jelentésében, hogy minő nehézségekkel kellett az életbeléptetésnél küzdeni a köztanítók kiállításában, a kézikönyvek és segédszerek előszerzésében. Mint-hogy hirtelenében alkalmas köztanítókat nem lehetett találni,

maga a pedagógarcha is tanított. Segédszereket, térképeket maguk az osztályok vettek maguknak. Kézikönyvül részint nyomtatványok, nagyjából azonban kéziratok szolgáltak. De szorgos munka indult meg a kézikönyvek dolgában „s még válogatni is leend nemsokára mód”.

Miben látja a bizottság az új rendszer előnyeit?

a) Az eddigi csak tudós és theologus nevelésére volt szánva s egyedüli eszköze a latin volt. Akinek a latinhoz nem volt tehetsége, minden siker nélkül haladt át az iskolán. Sőt az utolsó 10 évben még nőtt a baj, mert a latint mind kevesebben tanulták meg. Így a tanítási rendszer „tekintetét” veszítette s általában sikertelenné kezdett válni. Az új rendszer segít a bajon, mert a három első magyar lévén, a többiekhez nélkülözhetetlen lépcsőül szolgál s egyszersmind „elemi” iskolája azoknak, kik nem akarnak tovább tanulni. Hazánkban a legszükségesebb két nyelv: a latin és német terjedelmesen s az eddiginél célszerűbben tanítatik. Aki gazdasági pályára szánta magát, az alosztályok végeztével ezekre átléphet. Aki tovább tanul, az az alant tanultakat csak kiszélesíti, a megkezdett épületet bevégezi. Így a tanárok is a tudományokba jobban belemélyedhetnek. Nagy előnye, hogy a falusi iskolákkal célszerűbb kapcsolatba hozható, mint az eddigi, mely ott is tanította a latint, mire a földművelőnek semmi szüksége nincs. A három első osztály végzése után átléphet a középiskolába. b) Az anyai nyelven tanítás hasznát fejtegetni feleslegesnek tartja a bizottság. Csak ez az az út, melyen az előbb felfejtettek létesülhetnek. c) A szakrendszer előnyei szintén kézenfekvők: a tanításnak az eddiginél nagyobb sikeréről bárki is első tekintetre meggyőződhetik. Aztán az életre hasznos sok oly tanulmány van benne, melyet a régi rendszer vagy épen nem, vagy nem ilyen terjedelemben tanított. A gyermek naponként legalább 4 órát leckén tölt, mely alatt fokként vezetetik. Az eddigi rendszerben a köztanítás nem volt egyéb „repetitive felmondatsnál.” d) Legtöbb aggodalmat a latin nyelv ügye okozta. Ebben a szakrendszer nem hibás, mert a tanítási nyelv kérdése nem a rendszer kérdése: „a nyelv a tanulandóknak nem rendszere, hanem csak vehiculuma lévén”. Tehát itt az élő magyar és a holt latin nyelvet kell szembeállítani. Nem kell sokat magyarázni, hogy helyesebb, ha egy tanulandó nyelvet a tanulónak anyanyelvén magyaráznak meg, mintha a gyermektől nem értett nyelven adják elé. A magyar nyelven tanítás a latin megtanulásának nem áll útjában, sőt azt elősegíti. A kívánt sikerhez biztos reménye van a bizottságnak, mert a heti 6 óra a régi rendszer órái számát felülmúlja. A magyar nyelv szabályainak az ismerete megkönnyíti a latin tanulását.

S ehez jó még az, hogy a felsőbb osztályokban is foly a latin tanítás.

Ezek alapján véleményét abban foglalja össze, hogy a szakrendszernek a volt osztályrendszerrel szemben hiányai nincsenek s minden lehető segedelemmel ápolandónak véli.

A bizottság az 1842. jul. 2-ától kezdve tartott Főtanácsra beadja munkálatát. A Főtanács határozatai a következők:

1. Az iskolai korhatár a 6 év; de magánoktatók elé, nem classisba, járhatnak 6 éven aluli gyermekek is.

2. Hogy a privát és köztanítás egymással teljesen egyeztessék és amaz ennek még célszerűbb segédjévé válják és hogy a falusi tanítók is az itteni tanításmódhoz képeztesse: az egész deákság a latin philologia mellett a *paedagogiából* is folyvást oktattassék s mindkettőt „egymással kapcsolatban” a *paedagogarcha* tanítsa.

3. Az ének — az első osztályt kivéve — a többieknek 3—3 osztályonként összevonva, heti 2 órában taníttassék.

4. Ezzel a rendszeres köztanítók száma 6-ra száll le; *szakcsoportjaik*: latin—görög, magyar—német, olvasás—értelemgyakorlás—természethistória, számvetés, história—geographia, írás—rajz—vallás. Ezeket az igazgatóság a *paedagogarcha* ajánlása tekintetbevételével osztja ki. A görög, mint „régis nyelv”, az evangeliumok magyarázata közben tanítandó heti 1—1 órán.

5. A köztanítók a következő iskolai évre még a nyári examenek végével neveztesse ki; ezek egyszersmind legyenek nyári deákok, hogy a nyári szünidőt a *paedagogarcha* utasítása nyomán fordítsák szakjaikban készültre, hogy a beálló iskolai évben készültképpel kezdhesse a tanítást.

6. A jó köztanítók egy évnél tovább is hivatalaikban maradhassanak; ha szorgalmasan szolgálnak 3 évig, mint köztanítók, pályázhassanak egyházi hivatalokra a *többi ifjak felett*.

A tordai és keresztúri „középiszkolákban” kiképzett köztanítók és tantermek hiánya miatt az új szakrendszert még nem alkalmazhatják. De ugyanazon tantárgyakat ugyanazon renddel és kézikönyvekből kell tanítani, mint Kolozsvárt a 7 alsó osztályban; Torockón pedig azokat, mint itt az 5 alsó osztályban. A falusi iskolákban azokat, mint itt a 3 alsó osztályban. Ezek a tantárgyak: olvasás, értelemkifejtés, írás, rajz, természet-történelem, számvetés, vallás, magyar nyelv, orbis pictus, egészség-tan, népszerű természet-tan, Erdély földleírata és története, ének. (Mint érdekességet említsük meg, hogy egy tanács-tag a gazdaság és baromorvoslás tanítását is javasolta.) Ezekben a tanév 5 hónap, a kijelölt tanulmányok tanulása 6 évig tart. Az esperes a felsőbb iskolákba menni szándékozóknak bizonyítványt ad.

Az új rendszert minél hamarább, lehetőleg minden eklézsiában meg kell kezdeni. Ezért az esperesek felelősek.

Az 1843 aug. 29. s következő napokon tartott Főtanács megint behatóan foglalkozik az új rendszer életbeléptetése következtében előállott kérdésekkel. A nevelésügyi bizottság előterjesztése alapján a latin nyelvre nézve fenntartja a Donatus rendszerét. Megbizzá Székely Mózes-t és Darkó Mihály-t az I. osztály számára latin etymologia készítésével s a nevelésügyi bizottságot a könyv megbirálásával. *A latin tanulási idejét egy évvel megtoldja, a gimnáziumi tanfolyamot 8 évre emeli. A latin etymológiát 2 éven keresztül rendeli tanítani. A 8. év beiktatása úgy történjék, hogy a jelen iskolai év kezdetével ne-*

gyedik osztályt tevő tanulókon kezdődjék. A latin nyelvre még egy új köztanítói állomást szervez. A nagyobb siker érdekében szorosán meghagyja, hogy a latin nyelv magyarból latinra és latinról magyarra fordítandó folyvást és elmulaszthatatlan gyakorlatokkal kapcsolatban taníttassék; a gyakorlatok a vizsgák alkalmával elétéssenek; a gyakorlatkészítésből is minden tanuló a legszigorubb megpróbáltatás alá vétessék és végül: e gyakorlatok (= dolgozatok) a jelentés mellékletével felterjesztessenek. A felső osztályúakra nézve: „a mulhatatlanul gyakorlandó latin philologiai leckék” ezentúl is fenntartatnak; valamint a gyakorlatok, írásvizsgálatok stb. úgy, mint az alsó osztályoknál. De hogy a vizsgálat elég szigoru lehessen, azt a szokottnál előbb kell megkezdeni s „a felosztályi ifjaknak latinnyelvbeli minden oldalú és legszigorúbb megpróbáltatására két egész nap határoztatik”.

A Főtanács többi határozatai a kézi-könyvekre s egyéb tanulmányokra vonatkoznak. Beveszik Brassainak angol minta után készített s eddig is „kitünő sikerrel használt *Kisdedek Számvetését és Számító Sokratesét* tankönyvül az alsó osztályokba és falusi iskolákba, valamint a szintén angol után készített *rajzkönyvét*. A mult évi Főtanács határozatát a tanulmányokra nézve kiterjesztik a keresztúri, tordai és torockói iskolákra. Az alosztályi kézikönyvek ügyét a képviselőtanácsra bizzák. Beveszik az alosztályi tanulmányok közé a mythológiát, görög és római régiségeket, „mint a régi történetek érthetésére nélkülözhetetleneket”.

Ha e határozatokat kissé figyelmesen szemügyre vesszük, azonnal feltűnik, hogy mind a latin kiváltságos középponti helyének elosztása körüli aggodalomból folynak. Azok, akik az egész iskolai reform középponti magvába nem láttak bele, most megütközéssel látták, hogy a latin nyelv régi dicsősége, melyet amugy is csak idejét mult mesterséges eszközökkel tudtak fenntartani, menthetetlenül oda van. A reform lelkébe tekintők látták ezt előre s nemcsak, hogy nem bántódtak rajta, de egyenesen ez volt a céljuk. Hiába, a korszellem a nemzeti nyelv és műveltség követelésében már sokkal inkább megerősödött és előrehaladott, hogy sem azt mesterkedésekkel megakadályozni, vagy elgáncsolni lehetett volna. Pedig megpróbálták, sőt némelyek tervszerűen és hivatalból felügyelték és ellenőrizték a diákoknak játékok és magánbeszélgetés közben a latin társalgási nyelv használatát. Mindez nem sokat használt. A latin sorsának be kellett teljesednie.

A Főtanács után az igazgatóság már szept. 10. ülésében megállapítja az egyenruhás ifjak „ülési sorozatának” pontos kiszámítási módját, a kiszámítás kulcsát. Szept. 23.-i üléséből

azt jelenti a képviselőtanácsnak, hogy a betoldandó ötödik osztályra nézve nehézség merült fel. A szülők ugyanis nem örömet akarják, hogy a múlt évben IV. osztályban volt gyermekeik, kik most az V. osztályba mentek át, elszakadjanak társaiktól, kik mint jobbak a VI., vagy syntaxisi osztályba vétettek fel, minthogy csak így lehetett a 8 évre megállapított rendszert létrehozni. A képviselőtanács okt. 1-én tartott ülésében helybenhagyja az igazgatóság intézkedéseit, minthogy „nem hátrábtétel végett, hanem önjavak tekintetéből” tétettek a gyengébbek az V. osztályba. 1844 március 31-én jelenti a nevelésügyi bizottság a képviselőtanácsnak, hogy Kolozsvárt az új rendszer szerint kitűzött mythologia, görög és római régiségtan közül egyik sem taníttatik. A tanács figyelmezteti az igazgatóságot, hogy „mihelyt a nemrég hozott tanítási új rendszer engedi”, taníttassanak. Okt. 6-án pedig azt jelenti, hogy a 7. osztálybeliek latin stilus- és fordításbeli gyakorlataikat nem tartották meg mind a vizsgálatra; a megtartottak közül némelyiket csak a köztanító vizsgálta meg és írta alá, másokat csak a priváttanító. A tanács szigorú rendeletet ad ki e tárgyban a paedagogarcha útján.

1844-ben sem egyházi, sem zsinati Főtanács nem volt. Adataink az iskolaügyi reformokra nézve ez évben gyérebbek.

Az új rendszer további sorsa tekintetében megemlítjük, hogy a Főkormányzók 1845 jun. 20-án kelt rendeletében újra visszatér az 1841. évi korondi zsinat határozatára az új tanítási rendszer tárgyában s jelentést kér arról. A tanács most már nyugodtan megadhatja válaszát. Előadja, hogy a főgondnoknak az új rendszer foganatosítása körül némi aggodalmak voltak ugyan, de az 1842. évi Főtanács a kérdést az ő elnöksége alatt újból tanácskozás alá vette, a vezető elveket ezúttal is helybehagyta, egy állandó bizottságot nevezett ki, melynek feladatává tette az egész terv mindenoldalú beható megismerését és megfontolását. Azután az 1842. évi zsinat elé terjesztette, ahol ugyancsak a főgondnok jelenlétében és megnyugvásával beható megfontolás után némi módosításokkal újabban is elfogadtatott. Eszerint „az aggodalmak nemcsak elenyésztek, de az elfogadott rendszernek kivánt sikerét hovatovább több örvendetes jelenségek tanúsítják”.

Az 1845. év némileg nyugvópontot jelent az iskolai reformok történetében. Az eltelt négy év alatt az emberek jobban megismerhették az egész terv vezetőeszméit és gondolatait. Aztán az életbeléptetést gátló és akadályozó hiányok évről-évre kevesbedtek. Ismeretessé lettek a magyarországi és erdélyi országgyűlés részletei és határozatai is, melyek a magyar nyelvet az állami élet vitelében végre jogaihoz juttatták. Úgy, hogy az

1845. évi homoródalmási zsinat, amely Brassait — most másodszor — igazgatóvá választotta, az új rendszer következtében szükségessé vált módosításaival az iskolai törvényeknek e reform-mozgalmaknak végére mintegy pontot tett s figyelmét a teológiai oktatásnak az új idők követelményeihez mért fejlesztésére fordította. A magyar tanítási nyelv küzdelmeiről szóló fejezet befejezéséül említsük meg, hogy a gubernium 1847. dec. 19.-éről küldi értesítését (283. jk. p.), hogy a magyar nyelvről a közelebbi országgyűlésen hozott törvények értelmében „f. évi karácson hó 2-án” magyar nyelven fogja elkezdni levelezését s az ügykezelést is így fogja vinni. Mire Brassai, Kriza, Mikóból álló bizottságot küldenek ki, hogy a hivatalos műszavak helyes magyarra fordítására javaslatot tegyenek, meghagyják az espereseknek, hogy jelentésüket magyarul tegyék, de értetlenség és zavar elkerülése céljából az eddig gyakorlatban volt latin műszavakat használják, míg a Tanács újból rendelkezhetnék.

A homoródalmási zsinat után a gimnáziumi tanulmányi rendszer ügyében szélcsend áll be. Hiszen a tanulmányi rendszer s az ezen alapuló törvények megvannak már alkotva. A Főtanácsok figyelmét most a jogi tanszék felállítása s a teológiai tanfolyam szervezése köti le. Az 1846. évi júniusi Főtanács a gimnáziumi tanítás érdekében mindössze azt kívánja, hogy a részint hiányzó, részint még nem eléggé pótoltt tankönyvekről gondoskodás történjék s a *felosztályi ifjak tanítása is a tanárok által rendszerbe szedett s határozottan kidolgozott tankönyvek szerint történjék*. Az alsó osztályúak dolgát már némileg elrendezvén, a figyelem a felsőosztályúak kézikönyvei felé fordul, mert e tekintetben a helyzet itt sem volt semmivel sem jobb. Kézikönyvek nem voltak. A tanároknak lassú diktálással kellett az időt elfecsérelniök. A tanulók pedig gyakran értelmetlen sületlenségeket magoltak be.

A másik intézkedése az, hogy a múlt évben hozott törvényeket életbelépteti; utasításul adja, hogy igazságos szigorral kell osztályozni s akiknek a szorgalmára így nem lehet hatni, azoknak szülőit vagy egyenesen, vagy esperesek útján értesíteni kell. Ime a fegyelmezésnek egészen a mai modern időktől diktált módja már akkor ismeretes. Kétségtelenül Brassai hatása; valamint az is, hogy 1846. szept. 20-án a külföldi akadémián levő Jakab Józsefnek kérdésére azt adják utasításul, hogy tanuljon általában mindent, *de különösen paedagogiát és a természeti tudományokat*.

E tantervi reform előnyeit és hátrányait Kovácsi (Iskoláinkról, K. Magvető, 1861.) ismerteti. Ő tanulója volt a régi latin iskolának, melynek előnyeit s hátrányait saját tapasztalatai s

élményei alapján mérlegelhette és szemlélő tanuja s részben tettekkel tényezője volt annak az átalakulásnak, melyen az iskolaügy az Entwurf és az alkotmányos élet visszatérte után következett reformtörekvések alatt átment. Kovácsi szerint a régi iskola sok tekintetben hiányos volt, de a kor kívánatának megfelelt. A polgári és egyházi élet igényei szükségessé tették a latin nyelv tudását s az iskola ezt a főcél el is érte. Igaz, kevés tudományt adott ezen kívül, de amit adott, azt jól elsajátította. Az anyanyelv művelése tekintetében ez a rendszer igen hiányos volt. Brassai reformjának legkiemelkedőbb jellemvonása az, hogy a latin helyett az anyanyelvet tette a tanítás nyelvévé s behozta az osztályrendszer helyett a szakrendszert. A magyar nyelvtan (de az irodalom még nem!) rendes tantárgy lett. Az alsóbb osztályokba, melyeknek eddig jóformán egyetlen tárgya a latin volt, bekerültek a mindennapi életre szükséges ismeretek: természetrajz, földrajz, számtan, mértan. Jelentékeny helyet kapott a német s némileg javult a helyzete a görögnek. A filozófiai tanfolyamból kiesett a „földírat“, s helyébe jött a statisztika. A természettan, számtan, mértan több időt kapott. Hiánya volt a reformnak az, hogy igen hamar, 17 éves korban, végeztette a főiskolát, hiányos volt a magyar nyelvtan tanítása és igen korai a II—III. évben, mikor a gyermek még nem eléggé fejlett nyelvtani fogalmak megértésére. Erre a hiányos nyelvtani előkészületre azután egyszerre két idegen nyelvet kellett megkezdni. De a siker gyors és örvendetes volt úgy, hogy ennek láttára azok is megnyugodtak a változáson, akik kezdetben megbotránkoztak rajta. Ennek oka pedig az, hogy a rendszer józan pszichológiai és pedagógiai elvekre volt építve.

Minő következményei voltak az új tanítási rendszernek? A kérdésre adandó válasz tünteti fel teljesen ennek jelentőségét. Legfontosabb következménye az *anyanyelvnek* a tanításnál *jogaiba való visszahelyezése*. Ez magával hozta a tanulmányokba való behatóbb elmélyedést, az ismeretek alaposabb megszerzésének lehetőségét. Később, 1857-ben az önkényuralom németesítő iskolapolitikája ellen a tanács jobbára a Brassai javaslatából szedett bizonyítékokkal érvel a német ellen az anyanyelv mellett. A latin egyedüli uralmának letűnével és a tanulmányi tervben elfoglalt centrális helyzetéből való kiheppentésével új helyzet állott elé. Azt mondhatnók, hogy az emberek tekintete egy régen elmúlt világból visszafordult a mai életbe s ennek sürgő-forgó friss áramlatában észrevette a ma és a holnap szükségleteit. A XIX. század argandi lámpája, melyet Brassai a multtól nem nyűgözött elfogulatlan lélekkel magasan lobogtatott, rávilágított a *reális ismeretek és tudnivalók nagy fontosságára*, amelyek mostantól

mind nagyobb tért foglalnak el a tanulni valók sorában. A régi diákos retorizmus helyét reális ismeretek foglalják el. A reális ismeretek, természeti tudományok térfoglalása magával hozta a tanítás módszerének tökéletesítését, különösen a szemléltetés elvének az állandó és szüntelen való alkalmazását. A szertárakról szóló fejezet mutatja minő tervszerű és fáradhatatlan munkát fejt ki Brassai *egy fizikai laboratórium* létesítése és felszerelése, valamint a szükséges *ásványok összegyűjtése* érdekében. Az alsó osztályok tanulmányi rendjének a változása magával hozta a *tanító és publicus preceptorképzés tökéletesítését*, midőn az eddigi osztályrendszert *szakrendszerre* változtatja. Megállapítja a *szakcsoportokat*, — lényegében oly módon, mint később az egyetemi tanárképzés előírja — a jelölteknek *vizsgálatot ír elé*, tárgyai között a *paedagogiát* — szintén egy igen érdekes mozzanat! — s *próbatanítást*. Az egész reformmunkálatnak szükségszerű következménye volt az *állandó nevelésügyi bizottság* szervezése, melynek szükségességét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egyházi szervezetünkben mai napig is fennáll. Nem utolsó következménye a reformnak, hogy a *fegyelmi büntetések lényegesen szelidülnek*. A dolgok összefüggésébe betekintő szem azonnal észreveszi azt is, hogy a felső tagozat kétfelé válása, tanulmányi bifurcatioja, melyből később a theologiai szakoktatás fejlődött ki, szintén e reform-gondolatok szövedékéből indul ki. Ebből ered az a rendtartásbeli intézkedés is, ami a latin megcsorbult hitele megőrzésére volt szánva, hogy *latin stílusgyakorlatokat* kellett írni, ami később több tárgyra kiterjesztetett s ma az összes tárgyaknál szabályzatban előírt teendő. És végül ez a reform teremtett a *tankönyvek tekintetében* tarthatatlan állapot megjavításával mindenesetre sokkal jobb helyzetet. A *paedagogarchai* intézmény, mint gondolat, nem új; hiszen más nevek alatt (*adjunctus, inspector sive director studiorum*) már jóval ezelőtt ismételten előfordul. De nem bír megvalósulni. Ez a reform szükségképen magával hozta a *paedagogarchatus* megvalósítását. Nem sokáig élt. A történelmi fejlődés nemsokára feleslegessé tette.

11. fejezet.

Az 1860. évi egyházi tanterv.

Az önkényuralom szomorú 10 esztendeje után Erdély első boldog napja 1859. nov. 21.-én volt az Erdélyi Múzeum-Egyesület megnyitásakor. A kollégium ablakait kivilágították nemzeti színű mécsesekkel: a felső emelet ablakai vörös, a középső

fehér, a földszint zöldlángú mécsesekkel volt kirakva. A kapu felett a múzeum-épület képe volt kivilágítva, fölötte géniusz kiterjesztett szárnyakkal. Brassai lejő Pestről. A közélet férfiai, akik eddig elhúzódva, itt-ott lappangtak, egymásután megjelennek. A közélet egyszerre megelevenedik és föllendül.

De a tanuló ifjúság, akárcsak ma, lelki és erkölcsi krízis állapotában van. A szabadságharc s a rákövetkező passzív ellenállás megmértelyezte szellemét. Leckék helyett a megye- és országgyűlések karzatára járnak, előfizetéseket gyűjtenek saját dolgozataikra, másokat, felnőtteket tanítanak s maguknak nincs kedvük tanulni. Ők akarják megállapítani, hogy mit tanítsanak s mit ne. Birálják tanáraik tehetségét, egyéni, családi életét, tanítási módját. Paskilusokat irogatnak ellenük, torzképeket rajzolnak róluk. Szerénytelenek, önhittek. Az iskola padjairól akarják vezetni a világot. Az ifjúság tanulásvágyának e megdermedése nem helyi jelenség, hanem „mindenfelől fájdalomosan tapasztalt tény”, mondja Brassai.¹ Mi lehet az oka, kérdi. Az 1848 előtt a latin ellen megindított táborjárásból az ifjúság csak azt látta, hogy a rendszer rossz s természetes, hogy ez a tudat a tanulás vágyát nem emelte. Az önkényuralom alatt a passzív ellenállás a tanárról az ifjúságra is átragadt. A tanár csak kénytelenségből tanított, a tanuló csak kénytelenségből tanult, mint az „úr dolgára” menő jobbágy. Robotmunka volt hasonló eredménnyel. A tüntetésekre felhasznált ifjúság politikai tényezőnek vélte magát s aszerint viselkedett.

A történelem valóban sokszor megismétli magát.

Az igazgatóság 1861 jan. 17-iki ülésén Kovácsi igazgató előterjeszti, hogy „a tanításnak az egyházi kormány által leendő elintézésére az idők változtával kilátás lévén, a jövőre nézve a mostaninál jobb és célnak inkább megfelelő tantervet kellene kidolgozni”, mire különben már az E. K. Tanács is felszólította az igazgatóságot. Megbizzák Brassait, Berdét és Kovácsit a tanterv megkészítésével, akik a június 11-iki ülésre már beterjesztik javaslatukat azzal az ajánlattal, hogy „a tudományok jobb beoszthatása tekintetéből” célszerű volna a tanfolyamot 8 osztályról 9-re emelni s efelett megmaradna a 3 éves bölcsészeti tanfolyam. Ezt a tervet a tordai zsinat elé terjesztik. A hosszú boru után 1861 június 30-án Székely Mózes főjegyző a tordai Főtanácsot megnyitó beszédét így kezdi: „Egy nyomasztó évtized lefolyása után” megértük azt az időt, hogy Főtanácsot nem Kolozsvárt, hanem más gyülekezetünkben tartathatunk. Az utolsó évtized alatt mint egyes gyülekezeteink, úgy alsóbb és felsőbb iskoláink polgári legfelsőbb parancsok kö-

¹ Rövid elmélkedés az iskolaügy felett. Ker. Magvető, 1861.

vetkeztében „általunk nem is gyanított véletlen nagy változásokon mentek át“. A püspöki szék betöltése be volt tiltva s csak ezelőtt néhány héttel adatott vissza százados szabadsága élvezete. A főgondnok az egész idő alatt éberrel vigyázott és buzgólkodott autonómiánk védelmében. „De ennek dacára anyaszentegyházunkra, iskoláinkra úgyszólván ránk erőszakolt állami legfelsőbb intézkedéseket megakadályozni, feltartóztatni közügyünk veszélyeztetése nélkül nem volt hatalmában. A helyzet „szép reményekkel kecsegtető, de még kétes“, melynek feladata: „alkotmányos életünk felüdülésével az átalakulás, vagy visszahelyezés iránti intézkedéseket megtenni“. Káli Nagy Elek hivatkozva megválasztásakor tett nyilatkozatára, hogy csak addig viseli e tisztet, míg az egyháznak törvényes püspöke lesz, miután Krizát megválasztották, lemondott állásáról. De a Főtanács nagy lelkesedéssel újra megválasztotta. A főgondnoknak nagy érdeme van abban is, hogy a kollégium épülete kibővített, a könyvtár célszerűbb elhelyezést nyert és a püspöki lakás megépített. A Főtanács a program szerint megkezdte a visszahelyezés munkáját. „Az alkotmányos rendszer életbeléptetésével a sérelmes intézkedések foganatosítása is megszűnván, az 1859 július 20-án az oktatási nyelvre nézve kiadott rendelet — több mással együtt — félretételek. Elhatározzák az angolnak, mint rendkívüli tárgynak tanítását. Ekkor jelentették be ifjaink részére az angol ösztöndíjat; az egyház törvénykezési útmutató könyve magyarra fordítását, az egyházi törvények összeszedését, a kor kívánalma szerinti módosítását és kinyomatását, az egyházi hivatalnokoknak világos és korszerű utasítás készítését. Az iskolai díjakat újból állapítják meg.

A beterjesztett tantervi javaslatot azonban érdemleges tárgyalás előtt kiadja az igazgatóságoknak és köröknek hozzászólás végett. Azonban a történelem tanításának módosítására már most felhatalmazza az igazgatóságot és kimondja, hogy a tordai és keresztúri iskolák mindenképpen egyenlők legyenek a kollégium 8 vagy 9 osztályával.

A tanterv a vélemények beérkezése és feldolgozása után végleges alakjában az 1863. évi aug. 30—31-iki kolozsvári Főtanács elé kerül. A tanterv három, mondhatni önálló részre tagolódik. Mindeniknek saját iránya és célja van. Az első reális, a második humanisztikus (= nyelvészeti), a harmadik tudományos. A középső fokon főtanulmány a nyelvészet s különösen, mint az egész nyelvészet és tudományos képzettség alapja: a magyar nyelv, továbbá a német, latin és görög s az ezekre vonatkozó tárgyak. A tudományos tagozat magában foglalná a hajdani bölcsészeti tanfolyamot. A vallás tanítása az egész tanfolyamon folyik. Torda és Keresztúr a 8 első

évben teljesen egyenlő lenne a kolozsvárral. Heti órák száma alól 22, közbül 22—23. Az elemi 3. osztályában van német heti 1 órán. A középfokon német az I—V. osztályokban heti 19 óra, latin a II. o.-tól heti 19 ó., görög a IV—V. o.-ban 11 ó. A bölcsészeti tanfolyam I. évén algebra (4 ó.), egyetemes történelem (5 ó.), a II. évén fizika vagy vegytan (5 ó.) és bölcsészet (4 ó.), III. évén vegytan, ásványtan vagy fizika (5 ó.) és bölcsészet (4 ó.) a túlnyomóak. Az I—II. éven magyar nyelv 1—1 ó., a III. éven magyar irodalom története 2 óra. Latin, görög, német minden éven 2—2 óra. Hazai történelem a III. éven 3 ó. Az I. nyelvészeti osztályban főtantárgy a német, a II-ban a latin, a IV-ben a görög. A bölcsészeti tanfolyamon a nyelvészet írók olvasására és az illető nyelvek irodalma ismeretetésére szorítkozik. A magyar irodalom körében különös figyelem essék a fogalmazásra. Az alsóbb 4 osztály közül mindenkinek legyen külön tanítója, ki ezen osztályban minden tárgyat tanítson. Az V—VI. osztályokban is lehetőleg több tárgyat tanítson egy tanító. A többi osztályokban „az életben levő szakrendszer hagyassék meg”. A nyelvészeti órákat a filozófusok együtt járják. A természettantanár egyik évben csak természettant, a másokban csak vegytant tanít. A latin-görögből kevesebb az óra, „mint a mostan folyamatban levő rendszer szerint van”.

Könnyű észrevenni, hogy ez a terv — teljesen figyelmen kívül hagyva az Entwurf tanulmányi rendszerét és jó oldalait — visszamegy s lényegében helyreállítja a kollégium szabadságharc előtti tantervét, azzal az egy eltéréssel, hogy a középső fokon a tanulmányok középpontjába a magyar nyelv van beállítva. Lélektanilag könnyen meg lehet érteni ezt a lépést. Az Entwurf németesítő törekvése s az a küzdelem, melyet az egyház autonómiája védelme érdekében folytatott, még élénk fájdalommal élt a lelkekben s ez a fájdalom úgy nyilvánult nálunk is, mint országszerte mindenütt: a jogfolytonosságot akarták helyreállítani, hogy ne emlékeztessen semmi a rossz-hírű Entwurfra.

Ez a Főtanács a közelebbi években szokásban volt 3 osztályozó jegy: eminentia, prima dícséret és prima mellé negyedikül megállapítja a szekundát s kimondja, hogyha egy tanuló több szekundát kap, mint másféle kalkulust, akkor ismétel. Volt még egy nevezetes tárgya ennek a Főtanácsnak. Az udvarhelyi kör ugyanis azzal az indítvánnyal állott elé, hogy a kolozsvári főtanoda mellé állíttassék egy *tanítómesteri képezde*. (l. Oskolamester c. fejezetet.) A Főtanács nem fogadja el. De felveszik a VI. osztályba a *neveléstant* a rendes és kötelező tantárgyak közé.